

ATLAS

INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES 5.

February 7-8, 2020

Diyarbakir, Turkey

PROCEEDING BOOK

EDITOR

Dr. Seyfettin KAYA

ISBN-00000000000000

by ISPEC Publishing House

ATLAS

INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES 5.

February 7-8, 2020

Diyarbakir, Turkey

PROCEEDING BOOK

EDITOR

Dr. Seyfettin KAYA

All rights of this book belong to ISPEC Publishing House

Authors are responsible both ethically and juridically

ISPEC Publications - 2020©

Issued: 00.00.0000

ISBN: 00000000000000

PROCEEDING BOOK

ATLAS INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES 4.

ATLAS INTERNATIONAL
JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES
ISSN - 2616 - 936X

Date: February 7-8, 2020

Venue: Diyarbakir, Turkey

ISBN: 0000000000000000

by ISPEC Publishing House

Web address: www.atlasconference.org **Mail address:** atlaskongre@gmail.com

DİNDARLIĞI BESLEYEN KLASİK BİR KAYNAK: GAZALİ’NİN BİDÂYETÜ’L HİDÂYE KİTABI

A CLASSICAL SOURCE THAT NOURISHES RELIGIOSITY: BEGINNING OF GUIDANCE, A BOOK BY GHAZALI

Aysel TAN

*Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Din Felsefesi Bölümü Doktora Öğrencisi, Elazığ/TÜRKİYE, orcid.org/0000-0002-1712-6270*

ÖZET

Gazali'nin Bidayetü'l Hidaye (Hidayetin Başlangıcı) kitabı insanların kurtuluşa ermesi için başlangıcı temsil eden bir kitaptır. Gazali'ye göre insan hidayete ermesi için önce bu kitabın emirlerini yerine getirmeli daha sonra faydalı ilimleri barındırdığını söylediği İhyâü Ulûmi'd-Dîn kitabını okumalıdır. Ona göre Bidayetü'l Hidaye kitabı kurtuluşun anahtarını sunabilir. O bu kitabında İslam'ın ibadet anlayışında büyük değişiklikler yapmış ve ibadetlerin hem içeriğini hem de kapsamını genişletmiştir. İslam'ın ibadet anlayışının mistik bir hale büründüğü bu kitapta; Kur'an'ın farz olarak bildirdiği ibadetsizlere ilave olarak Hz.Peygamber'in yaptığı nafile ibadetler, sahabelerin duaları, mutasavvıfları zikirleri, uzlet hayatında yapılan virdler kurtuluş yolunda yapılması gerekli –bir anlamda zorunlu-emirler formunda anlatılmıştır. Böylece o Allah'ın farz kıldığı farz namazların üç katı kadar namaz, ramazan orucunun dört katı kadar oruç, günde elli yedi kere dua ve günün her anında zikir yapılması gerektiğini söyleyerek ibadeti, hayatın bir parçası değil, hayatın tamamı haline getirmiştir.

Gazali'nin Bidayet'ül Hidaye kitabıyla ibadetleri riyazete çevirmesi meselesi ile ilgili daha önce herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu bildiride Gazali'nin bu eserine ilave olarak diğer eserlerindeki rivayetler de dikkat alınacaktır. Böylece onun İslam dinini, mistikleştirime projesi daha ayrıntılı olarak ortaya konmuş olacaktır.

Riyazet ve uzlete dayanan bir yaşam şeklini 'ideal bir hayat' olarak sunan Gazali'yi böyle bir düşünceye sevk eden iki önemli etken vardır. İlki çocukluğundan beri içinde bulunduğu ve hiçbir zaman kopmadığı tasavvuf kültürüdür. Tasavvuf kültürünün dünyadan uzaklaştıran yaşam şekli Gazali'ye göre 'sekülerleşme' tehlikesi geçiren Müslümanların kurtuluş reçetesidir. İkincisi ise bu tasavvuf kültürünün etkisiyle toplumda yaptığı avam-havas ayırımıdır. Havas tabakası riyazet ve uzlet hayatıyla kurtuluşa erirken, bu şekilde bir hayat yaşamayan, 'taklit' dinine mensup avam tabakası için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Avamın kurtuluşunun tek yolu taklit dininin ibadetlerini riyazete çevirip uzlet hayatının yolunu açmaktır. Bunu Bidayet'ül Hidaye kitabıyla yapar. Böylece avam tabakası da dünyayı terk ederek tıpkı havas tabakası gibi kurtuluşa erebilir.

Anahtar Kavramlar: İbadet, Riyazet, Farz, Kurtuluş, Mistik Düşünce.

ABSTRACT

Ghazali's The Beginning of Guidance (Bidayet'ül Hidaye) is a book that represents the beginning for people's salvation. According to Ghazali, in order for the human to be guided, he must first follow the orders of this book and then read the book The Revival of Religious Sciences, which he says contains useful science. According to him, the book of Beginning of Guidance can offer the key to salvation. In this book he made major changes in the understanding of worship of Islam and expanded both the content and the scope of worship. In this book, where the understanding of worship of Islam has become mystical; in addition to the prayers that the Qur'an declares as obligatory, the prophet Mohammed's worship, the prayers of his companions, the remembrances of the Sufis, the wars made in the life of the

ascetics are described in the form of orders that must be made in the way of liberation. Thus, he made the prayer not a part of life, but the whole life, saying that three times as much prayer as the God made obligatory, four times as much as Ramadan fasting, fifty-seven times a day prayer and chant every time of the day.

There has been no previous study regarding the issue of Ghazali turning worship into ascetism with the book of Beginning of Guidance. In this paper, in addition to this work of Ghazali, the narrations in his other works will be taken into consideration. Thus, his project of Islam religion and mysticization will be introduced in more detail.

There are two important factors that direct Gazali, who presents a way of life based on ascetism and seclusion, as an "ideal life". The first is the Sufi culture that he has been in since his childhood and has never broken. According to Ghazali, the life style of Sufi culture that takes the person away from the world is a prescription for salvation of Muslims who are under the threat of "secularization". The second is the distinction between the community and the upper class in the society with the effect of this Sufi culture. It is not possible to say the same thing for the common people belonging to the religion of 'imitation', while the upper class is liberated with the life of the feast and the deity. The only way of the salvation of the common people is to turn the prayers of the imitation religion to ascetism and to open the way of the seclusion. They can do it with the book Beginning of Guidance. Thus the common people can reach salvation just like the upper class by leaving this world behind.

Keywords: Praying, Ascetism, Religious Duty, Salvation, Mystical Thinking.

Giriş

Bidayet'ül Hidaye, 'Hidayetin Başlangıcı' anlamına gelir. Gazali'ye göre bir insan hidayete ermek istiyorsa önce hidayetın kapısından girmelidir. Bu ise Bidayet'ül Hidaye kitabını okumakla ve kitapta anlatılanları uygulamakla olur. Hidayete bu şekilde erenler daha sonra diğer ilimlere yönelmelidir.¹ Gazali'ye göre hidayet üç kısımdan oluşur: İbadetlerdeki adap, günahları terk etmek ve adab-ı muâşeret. Bu kitap kulun Allah ile insan arasındaki bütün muamelelerini içine alır ve nefis hidayetın başına yakın ve istekli olursa o insanın kalbini Allah, 'kâmil imanla nurlandırır" ve göğsünü açar. Her başlangıcın bir sonu olur, sondan sonra da nice sırlar ve mükâşefeler ortaya çıkar. Bunlar ise İhya-u Ulumi'd-Din'den öğrenilmelidir.²

Bidâyetü'l Hidâye kitabı, mistik tecrübe ile yani havasın tecrübesi ile kurtuluşa eremeyen sıradan halk (avam) tabakasına bir kurtuluş yolu önermektedir ve kitabın tamamı bu amaca göre kurgulanmıştır.

Gazali'nin İbadet Anlayışı

Gazali, Bidâyetü'l Hidâye kitabını yazma nedenini kitabın mukaddime bölümünde açıklamıştır. O, bu kitabı ilim meselesinden yola çıkarak yazdığını söylemektedir. Ona göre 'İlim ne için yapılmalıdır' sorusu önemli bir sorudur ve bu soru aslında kitabın ana konusudur. Eğer ilim 'yığımla dünya malı toplamak, kibirlenmek ve insanların teveccühünü kazanmak amacıyla'³ yapılıyorsa o zaman insan 'dinini yıkmış' demektir. Fakat ilmin amacı, bilgileri aktarmak değil de hidayete vesile olmak ise bu gerçek ilimdir.

Gazali'ye göre ilim amelle birebir ilişkilidir. İlim, dinî nitelik taşır yani ahiret ilmi gerçek ilimdir. Bu nedenle gerçek ilmin amacı ancak ibadet yapmaktır. Cemaatle namaz kılmamanın faziletine değinen Gazali, cemaatle namaz kılmayı ilimle ilişkilendirerek anlatır ve cemaatle namaz kılmayan insanın öğrendiği ilmin insana fayda sağlamayacağını düşünür. Çünkü ilmin meyvesi onunla amel etmektir.⁴

¹ Gazali'nin diğer ilimler dediği şey kendi kitabı olan İhya-u Ulumi'd-Din (bundan sonra sadece İhya olarak anılacak) kitabıdır. Bidayet'ül Hidaye kitabının birçok yerinde bu kitaptan sonra İhya kitabının okunması gerektiğini söyler. İmam-ı Gazali, Müslümanın Günlük Edepleri (Bidayet'ül Hidaye), Ehil Yayıncılık, İstanbul, 2017; İhya'ya yapılan atıflar: İhya'nın okunması gerektiği, s. 46; zekât, oruç, hac gibi ibadetleri öğrenmek için İhya'nın okunması gerektiği, s. 107; sırlar, gizli ilimler, mükâşefeyi anlattığı İhya bölümlerinin okunmasını tavsiye ettiği, s. 149.

² Bidayetü'l-Hidâye, s. 149.

³ Bidâyetü'l Hidâye, s. 7.

⁴ Bidâyetü'l Hidâye, s. 32.

İlim ve amel ile doğrudan bağlantı kuran Gazali, buradan da dine geçiş yapar ve dinin yasaklardan ve ibadetlerden ibaret olduğunu söyler.⁵ Bu şekilde ilmin amacının amel, amelin amacının da dini emir ve ibadet olduğunu belirtmiş olmaktadır.

Bütün bilim dalları için gerekli olan beş duyu organı ve fonksiyonları Gazali'ye göre dini amaçla kullanılmalıdır. Kendi tanımına göre ilim ve amel (ibadet) anlayışı ile bu beş duyu organı arasında ilişki vardır. Duyulara sadece dini amaçlı işlevler yükleyen Gazali'ye göre gözün görevi; yer ve gök tabakalarını müşahade etmek ve Allah'ın birliğine delalet eden harikulade şeyleri tefekkür etmektir.⁶ Kulaklar Allah'ın kelamını, peygamberlerin hadislerini, Allah dostlarının hikmetli sözlerini dinlemek için verilmiştir. Bunları dinleyen insan elde ettiği ilimle Allah'a komşu olur ve ebedi nimetlere nail olur.⁷ Dilin işlevleri de yine dinle ilgilidir. Dil, Allah'ı zikretmek, Kur'an okumak, insanları hak dine davet etmek için verilir. Diline hâkim olamayan biri cehennem çukuruna atılır.⁸

Tasavvuf ilimlerini nur mistisizme göre açıklayan Gazali'nin temel düşüncesi nur mistisizmine dayanmaktadır. Bu düşüncesinin izlerini bazı dualarında görmek mümkündür. Bu dualarda o, kendisinin nur yapılmasını istemektedir: "Allah'ım kalbime nur ver, kabrimi nurlandır. İştme ve görmeme nur ver. Saçımı, derimi, kemiğimi ve kanımı nurlandır. Önüme, arkama, sağıma ve soluma nur ver. Baş ve ayak tarafımı nurlandır. Allah'ım nurumu artır. Bana nurların en büyüğünü ver. Ey merhametlilerin en merhametlisi rahmetinle beni nur kıl."⁹ Ayrıca hac ibadeti sırasında da 'beni nur et' diye dua etmektedir.¹⁰ Böylece Gazali bir anlamda tasavvuf ilminin de tanımını yapmış olur. Tasavvuf ilimleri önemlidir ve insana ahireti hatırlatır. Bu ilimleri gereksiz görenler şeytana uymuş olur.¹¹

Sonuçta Gazali'nin düşünce sisteminin nihai hedefi insanın 'nur' (melek) olmasıdır. Gazali'ye göre böyle bir mistik dünya hayatı ve yaşam şekli insanı kurtuluşa götürebilir ve bu yaşam şekli din öğretilerinde, Kuran'da, peygamberlerin ve sahabenin hayatında bulunabilir. Faydalı ilim dünyaya rağbeti azaltan ve Allah'tan hakkıyla korkmaya yardımcı olan ilimdir. Bir ilim insanı ahirete hazırlamaya sevk etmiyorsa o ilmi öğrenmemek daha iyidir.¹² Ahirete hazırlayan ve gerçek ilmi öğreten ise riyazet/uzlet hayatındayken yazdığı kendi kitabı İhya'dır. İhya kitabında ibadet, dua, zikir ile ilgili bölümler okunmalıdır onun dışında dünyalık için, mal ve mevki için okunan ilim, ahiret ilmi olmadığı için gereksizdir. İbadet, zikir, oruç, dua ve ahiret ilmi dünya işlerinden daha hayırlıdır ve Allah rızası dışındaki ilimler zararlı ilimlerdir.¹³

Gazali'ye göre ilmin hidayeti artıran bir görevi vardır. Çünkü Hz. Peygamber 'Kimin ilmi artarken hidayeti artmıyorsa, onun ancak Allah'tan uzaklaşması artar' buyurmuştur.¹⁴ Dünyaya yönlendiren ve yaptıklarıyla dünya hayatına teşvik eden âlimler 'kötü alim'dir ve Deccal'den daha tehlikelidir. Bu nedenle hidayetin başlangıcı için takva gerekmektedir. Hidayete sadece takva ehli ulaşır. Bidâyetü'l Hidâye kitabı bu anlamda hidayet verici bir kitaptır.

Bidâyetü'l Hidâye Kitabını Yazma Nedeni

Kitabını bazı insanları (avam) hedef alarak yazdığını söyleyen Gazali, bu insan grubuna dört şekilde yardımcı olmak istediğini ifade eder. Bunlar şöyledir:

- 1)Avam tabakasını hidayete erdirmek,
- 2)Sekülerleşme tehdidi altında olan bu grubu ahirete yönlendirmek,
- 3)Kurtuluş içi yol göstermek,
- 4)Hakiki bilgi/ilim elde etmenin yöntemini (kalbe nur inmesini) açıklamak.

⁵ Bidâyetü'l Hidâye, s. 83.

⁶ Bidâyetü'l Hidâye, s. 85.

⁷ Bidâyetü'l Hidâye, s. 86.

⁸ Bidâyetü'l Hidâye, s. 88.

⁹ Bidâyetü'l Hidâye, s. 37.

¹⁰ İmam-ı Gazali, Müslümanlığın Rükunları, Gelenek Yayınları, (Çev. Osman Yolcuoğlu), İstanbul, 2017, s. 154.

¹¹ Bidâyetü'l Hidâye, s. 150.

¹² Bidâyetü'l Hidâye, s. 76.

¹³ Bidâyetü'l Hidâye, s. 126.

¹⁴ Bidâyetü'l Hidâye, s. 8.

Gazali, çocukluğundan beri içinde yetiştiği tasavvuf kültürünün etkisiyle ‘kurtuluş’u tasavvufi (mistik) tecrübeye görmektedir. Tasavvufi tecrübe ise riyazete dayanan, dünyadan yüz çevirerek (uzlet) sürekli dua¹⁵, ibadet, zikir, oruç ile sürdürülen bir yaşam şeklidir.¹⁶ Bu yaşam şekli için İslam’ın ibadet anlayışını yani farzları kurtuluşa erdirse bile yeterli görmez. Ona göre farz ibadetler sermaye, nafile ibadet ise kârdır. Farz ibadeti, ticaretin ana kaynağı olan sermaye hükmünde görür, nafile ibadetten ise kâr elde edilmektedir. Farz ibadetlerle insanlar Allah’a yakınlaşmakta nafile ibadetlerle ise ‘Allah’ın işiten kulağı, gören gözü, konuşan dili, tutan eli ve yürüyen ayağı olmaktadır.” Nafile ibadet bir anlamda ‘Allah ile birleşmenin yoluna’ dönüşmektedir.¹⁷

Bu yolla insan takvalı bir hayat sürer. Takvayı yine tasavvufi (mistik) bir yorumla açıklayan Gazali’ye göre hikmet (bilgi) takva ile elde edilmektedir. Takvayı ikiye ayıran Gazali zahiri takvaya avam tabakası okuma, düşünme veya çalışma ile ulaşırken, batıni takvaya mistik tecrübe ile ulaşan ve kalbini bu takva ile bezeyen birinin Rabbi ile arasındaki perde kalkar, marifet nurları açılır. Böylece kalpten hikmet pınarları taşmaya başlar. Mülk ve melekût aleminin sırları o kişiye aşikâr olur, sahabe ve tabiin döneminde olan ilimler öğrenilir.¹⁸ Sonuç olarak riyazet ve uzlet hayatı insanı hidayete erdirir, kurtarır¹⁹, ahireti düşündürür ve bütün ilimleri/hikmeti öğretir. Riyazet hayatının birçok önemli faydası vardır. Bu önemli fonksiyonları anlattıktan sonra Gazali, Müslümanlar için İslam’da riyazet ve uzlet hayatına uygun bir ibadet programı yapmaya girişir. Bunun için ayetlerden, peygamberlerden, sahabelerden ve mutasavvıfların hayatından örnekler vererek konuyu delillendirir.

İbadetlerin Riyazete (Mistik Tecrübeye) Dönüştürülmesi

Gazali’de dini ritüeller, ibadet ile sınırlandırılmaz. Dini ritüeller hayatın her anına hakim olmalıdır. İbadet ‘mistik bir tecrübe’ biçimidir ve bu tecrübe insanın her davranışında ortaya çıkması gerekir. O nedenle uykuda²⁰, uyandıktan sonra, yemek yerken, sokakta, mescitte, tuvalette hayatın her anında dua, zikir, namaz döngüsü devam ettirilmeli ve uyuyana kadar bu ritüeller sürdürülmelidir.

Gazali’ye göre ibadet, dinin emrettiği, belli vakitlerde yapılan bir görev yerine ‘bir yaşam şekli’ haline gelmiş ve insanın her anına sinmiştir. İnsan, ibadet için yaşamalıdır tek görevi ibadet yapmak olmalıdır. İbadet dışında, dünya geçimini sağlamak için az da olsa çalışabilir, bunun dışında sadece ibadete yönelmelidir çünkü ibadet dışında kurtuluş ümidi yoktur.

Uykudan uyanınca uzun bir dua ile²¹ güne başlamak gerekir. Sonra tuvalete girerken, çıkarken, tuvalette temizlik yaparken okunacak duaları ayrıntılı olarak anlatan²² Gazali, abdest alırken, mescide giderken, mescitte, ezan okunurken, ezan sırasında, ezandan sonra okunacak duaları anlatır.²³ Peygamberlerden, sahabelerden gelen bütün dua rivayetlerini bir araya getiren Gazali, bu duaların hepsinin bir gün içinde okunması gerektiğini, bu duaların da yetmeyeceğini o nedenle İhya kitabındaki dua bölümünün ezberlenerek her birinin yüzer kere okunmasını gerektiğini söyler.²⁴

“Gündüzleri Allah’a ibadetten başka bir işle meşgul olmamaya gayret et” diyerek insan hayatının tek gayesini ibadet yapmak olarak gören Gazali, sabah namazına ilaveten mescit selamlama namazı, kuşluk

¹⁵ İmam Gazali, Uzlet, Ehil Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 9.

¹⁶ Sözlükte “yabani bir hayvanı evcilleştirmek, serkeş atı eğitmek; egzersiz yapmak” gibi manalara gelen riyazet kelimesi tasavvuf terimi olarak nefsi eğitmek için onu birtakım tabii ve meşru arzularından mahrum etmeyi ifade eder. İslâm’da nefsin haramlardan uzak tutulması emredilmiş, mekruh olan hususlardan sakınılması tavsiye edilmiştir. Sufiler, salikin nefsinin mubah olan hazlardan da mahrum ederek nefis üzerinde hâkimiyet kurması gerektiğine inanırlar. Gazali’ye göre riyazet dört türdür: Az yemek, az uyumak, az konuşmak, insanların eziyetlerine katlanmak. Süleyman Uludağ, Riyâzet Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, 35.cilt, 2008, s. 143-144.

¹⁷ Bidâyetü’l Hidâye, s. 13.

¹⁸ Bidâyetü’l Hidâye, s. 119.

¹⁹ Bidâyetü’l Hidâye, s. 50.

²⁰ Müslümanlığın Rükunları kitabında Gazali, insanın uykuda bile ibadet etmesi gerektiğini, zaten dua ederek ve abdestli olarak uyuyan kimsenin uykuda bile ibadet edeceğini söylemektedir. Müslümanlığın Rükunları, s. 229.

²¹ Bidâyetü’l Hidâye, s. 16.

²² Bidâyetü’l Hidâye, s. 18-20.

²³ Bidâyetü’l Hidâye, s. 27.

²⁴ Bidâyetü’l Hidâye, s. 41; Gazali, İhyâ-u Ulûm’id-Dîn, (Çev. Ali Arslan), 1.Cilt, Merve Yayınları, İstanbul, 2014, s. 925-968.

namazı, öğle namazı, ikindi namazı, evvabin namazı, yatsı namazı, gece namazı şeklinde namaz vakitlerini artırdığı gibi on yedi rekât olan farz namazının yaklaşık üç katı kadar da namaz kılınmasını tavsiye etmektedir.²⁵

İbadetlerden artan vakitte Müslümanlar dört şeyle meşgul olmalıdır: İlim (ilim dediği kendi kitabı İhya'nın okunmasıdır. Ona göre gerçek ilmi İhya kitabı öğretir), Müslümanlara yardım (cenaze namazı kılmak, hasta ziyareti.. vb.), Kur'an okumak²⁶ ve dine hizmet için bir işte çalışmaktır.²⁷

Dua ve namaz ibadetlerini aşırı derecede artırarak 'kurtuluşa' ermek isteyen Müslümanların borç defterini kabartan Gazali bununla da yetinmez oruç ibadetinde de değişiklikler yapar. Müslümanlığın Rükunları kitabında farz olan orucun dört katı kadar hatta mümkünse her gün oruç tutulması gerektiğini söyler. Oruç ibadetini arttırmasının nedeni orucu gönüle (kalbe) 'marifet vermesi' dir.²⁸ Orucun amacı Gazali'ye göre 'insanın melekleşmesi'dir. Dualarında nur olmayı istemesi, Kur'an'ı nur olarak tanımlaması ve oruç ibadetinde 'nur' (melek) olma isteği birbiriyle uyumludur ve Gazali'nin nur mistisizmini savunduğuna delildir.

İbadetlerin çok abartılıp riyazete dönüştürülmesinin inananlara zor geleceğinin farkında olan Gazali, ölüm ve ahiret azabı ile insanları korkutarak bu zorluklardan kaçınılması ve sabırla bu ibadetlere devam edilmesi gerektiğini söyler.²⁹

İbadetlerin Riyazete Dönüştürülmesine İtiraz Edenlerle Mücadele

İlmin amacı 'yığınla dünya malı toplamak, kibirlenmek ve insanların teveccühünü kazanmak için yapılırsa o zaman insan 'dinini yıkmış' demektir.³⁰ Fakat ilmin amacı bilgileri aktarmak değil de hidayete vesile olmaktır. O nedenle hidayet yolunu gösteren tasavvuf ilminin faydasız olduğunu söyleyenleri şeytan kandırmaktadır ve insana ahireti unutturmaktadır. Tasavvuf ilmini gereksiz görenler şeytana uymaktadır. Bu ilmi gereksiz görenlere Gazali şöyle tavsiyede bulunur: "Dünyada sana fayda vereceğini zannettiğin ilmi öğretecek bir şeytan ara."³¹ Bu grubun kim olduğunu ileriki bölümlerde açıklayan Gazali'ye göre fakih ve kelamcılar bu gruba girmektedir. Çünkü onlar 'kurt'tur. Fakih geçinen ilim erbabıyla birlikte olmamak gerekir. Özellikle de cedel ve münakaşa ilimleri ile (yani Kelam) uğraşan alimlerden uzak durulmalıdır.³² Kelam alimleri Gazali'ye göre ilk önce kalbin hasletlerini öğrenmelidir; kibir, haset ve riyayı artıracak ilmi istemek yerine kalbi ıslah edip ahireti mamur etmek daha önemlidir. Kötü kalp hastalıklarının tek nedeni dünyayı sevmektir.³³ Bu ilimler (fıkıh ve kelam) ise dünyayı kazanmayı amaçlar.

İslam Dininin İbadet Anlayışı İle Gazali'nin Riyazete/Uzlete Dayalı İbadet Anlayışı

Gazali'nin ideal 'dini hayat' olarak betimlediği riyazete/uzlete ve mistik tecrübeye dayalı ibadet anlayışı ile Kur'an'ın anlattığı ve Hz.Peygamber'in inananlara vazettiği ibadet aynı mıdır sorusu bu noktada önemli bir sorudur. Hz. Peygamber hayatı boyunca hemen hemen her konuda, itidal üzere hareket etmeye ve aşırılıklardan kaçınmaya çalışan bir tutum takınmıştır. 'Din orta yoldur' buyuran Hz.Peygamber'in ibadet konusunda da orta bir yolu benimseyeceğini ve inananlara bu konularda tavsiyede bulunacağını tahmin etmek zor değildir. Sahabelerin namaz, hac, oruç vb. ibadetlerde zaman zaman aşırıya kaçan uygulamalarına engel olduğunu bilmekteyiz; Hz. Peygamber gece gündüz sürekli namaz kılan, oruç tutan sahabenin davranışlarını doğru bulmamış ve kendi hayatından örnek vererek bu tutumlarının dine uygun olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Hatta Gazali bile Hz. Peygamber'in böyle bir tavır takındığını kitabında anlatmaktadır. Sahabeler bir gün Hz. Peygamber'e şöyle sormuştur: "İslam

²⁵ Bidâyetü'l Hidâye, 41-48.

²⁶ Çünkü Gazali'ye göre Kur'an insana nur olur. Müslümanlığın Rükunları, s. 180.

²⁷ Bidâyetü'l Hidâye, s. 45-47.

²⁸ Müslümanlığın Rükunları, s. 124-134.

²⁹ Bidâyetü'l Hidâye, s. 59, 61.

³⁰ Bidâyetü'l Hidâye, s. 7.

³¹ Bidâyetü'l Hidâye, s. 150.

³² Bidâyetü'l Hidâye, s. 144.

³³ Bidâyetü'l Hidâye, s. 118.

dininde ne sebepten seyahat ve riyazet yoktur?”, Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: “Bize onlara karşılık olarak gaza ve Hac etmek emir buyuruldu!” diye cevap vermiştir.³⁴

Gazali'nin Bidâyetü'l Hidâye'de anlattığı ibadet ve dini ritüeller ile Hz.Peygamber'in inananlara öğrettiği, İslam'ın emrettiği ibadetler birbirinden tamamen farklıdır. Dinin emir ve uygulamalarına ilavelerle hayatın her anına ibadeti yayan ve ibadeti 'mistik tecrübe' şekline dönüştüren, ibadeti hayatın kendisi yapan Gazali ile ibadeti 'hayatın bir parçası' kabul eden ve çalışmaya, günlük işlere vakit ayrılması gerektiğini söyleyen Hz. Peygamber'in ibadet anlayışı birbiriyle örtüşmemektedir. İslam dini riyazete/uzlete dayalı bir dünya hayatı tavsiye etmemektedir.

Sonuç

Bidâyetü'l Hidâye adlı kitabında Gazali, İslam'ın ibadet anlayışını mistik mutasavvıfların riyazetine dönüştürmektedir. Bu dönüştürme işinde nafil ibadetleri bir araç olarak kullanmakta ve nafil ibadetlerin tıpkı farz ibadet gibi yapılması gerektiğini söylemektedir. Nafil ibadetlerin eklenmesiyle riyazete çevrilen ibadetler yoluyla insanlar tıpkı havas tabakasının ulaştığı gibi mistik bir tecrübeye ulaşabilir ve böylece Gazali'nin tabiriyle 'nur (melek)' haline gelebilirler, hidayete ererler, kurtulurlar ve en önemlisi hakiki bilgiyi (kalbe inen nur sayesinde) elde edebilirler.

Gazali'nin bu kitabı, İslam'ın dini tecrübe (ibadet) anlayışını İslam geleneği ve Hz.Peygamber'in uygulamalarının dışında tamamen mistik bir tecrübeye (riyazet/uzlet) çevirmiştir. Hz.Peygamber'in bu yolu doğru bulmadığını sahabeye yönelik tavırlarında görmek mümkündür. O, aşırıya kaçan sahabelere engel olmuştur. Kur'an'da emredilen farz ibadetlerin yapılmasının 'kurtuluş' için yeterli olduğunu beyan etmiştir. Bu nedenle Gazali'nin hidayet, kurtuluş ve ilim yolu olarak anlattığı bu mistik tecrübe yolunun İslam'a uymadığını söylemek mümkün görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Gazali, İhyâ-u Ulûm'id-Dîn, (Çev. Ali Arslan), 1.Cilt, Merve Yayınları, İstanbul, 2014
İmam-ı Gazali, Müslümanın Günlük Edepleri (Bidayet'ül Hidaye), Ehil Yayıncılık, İstanbul, 2017
İmam-ı Gazali, Müslümanlığın Rükunları, Gelenek Yayınları, (Çev. Osman Yolcuoğlu), İstanbul, 2017
İmam Gazali, Uzlet, Ehil Yayıncılık, İstanbul, 2017
Süleyman Uludağ, Riyâzet Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, 35.cilt, 2008

³⁴ Müslümanlığın Rükunları, s. 168.